

EGY MÉG ÚJABB KÖZEL-KELET? AZ ÁBRAHÁM-MEGÁLLAPODÁSOK HÁTTERE ÉS REGIONÁLIS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Csicsmann László – Paragi Beáta*

Bevezetés

Ha időről időre fel is merül az új Közel-Kelet (*new Middle East*) víziója,¹ az arab–izraeli kapcsolatokat vizsgáló tudományos kutatások középpontjában évtizedeken keresztül a felek közötti háborúk, konfliktusok, nézetkülönbségek, a különféle megállapodási kísérletek, illetve az izraeli–palesztin kapcsolatok állnak.² Nem véletlenül: Izrael és az arab világ államai között annak ellenére korlátozottnak mondhatók a politikai és társadalmi kapcsolatok, hogy egy térségben, egymás szomszédságában léteznek.

Izrael függetlenségének kikiáltását (1948) a kezdetektől bojkott kísérte az Arab Államok Ligája (Arab Liga) országai részéről, amennyiben az utóbbiak igazságtalannak érezték az ENSZ felosztási tervét (1947), majd az első arab–izraeli háború következményeit, a palesztin *nakbát*.³ Ezt követte az 1967-es háború, a Sínai-félsziget, a Golán-fennsík, Kelet-Jeruzsálem, Ciszjordánia és a Gázai övezet megszállása, illetve az arra válaszul Kartúmban megfogalmazott „három nem politikája”, amelynek szellemében a 22 arab állam közösen állt ki amellett, hogy nem ismerik el Izraelt, nem tárgyalnak Izraellel és nem kötnek vele békét.⁴ Az Arab Ligának Izrael tulajdonképpen sokat „köszönhet” – hiszen részben kirekesztésének következtében fő kereskedelmi partnerei a világ nyugati felén találhatóak, nemzetgazdasága pedig szervesen kapcsolódik a világkereskedelemben –, az elutasítás e kollektív politikája tehát nem állta ki az idő próbáját.

Az évek során Izrael békeszerződést kötött először Egyiptommal⁵ (1979), majd aláírta az oszói megállapodásokat a palesztin nép képviselőire jogosult Palesztin Felszabadítási Szervezet-

* Csicsmann László, tanszékvezető habilitált egyetemi docens, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem. Paragi Beáta, habilitált egyetemi docens, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem.

¹ Vö. Peresz, Simon (1995): *Az új Közel-Kelet*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest. A hidegháborús nemzetközi rendszer végével kedvező nemzetközi légkör bontakozott ki, amely lehetővé tette, hogy a nagyhatalmak és a regionális szereplők multilaterális tárgyalásokat folytassanak a vitatott közel-keleti kérdések rendezése végett. Ennek keretében indult el az ún. madridi folyamat, amelynek kapcsán az „új Közel-Kelet” kifejezés rendre elhangzott. A kifejezés továbbá a 2011-ben kezdődött arab felkeléshullám kapcsán – közkeletű nevén arab tavasz – is gyakran megjelent az Obama-adminisztráció képviselőinek a részéről.

² Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina Kiadó, Budapest.

³ Losman, David (1972): *The Arab Boycott of Israel*. *International Journal of Middle East Studies*, 3. évf. 2. sz.

⁴ Az ún. kartúmi nyilatkozat kapcsán lásd Meital, Yoram (2000): *The Khartoum Conference and Egyptian Policy after the 1967 War: A Reexamination*. *Middle East Journal*, 54. évf. 1. sz.

⁵ Az arab államok ellenállása Kairó (átmeneti) izolációjához vezetett, Egyiptomot kizárták az Arab Államok Ligájából a békeszerződés következtében. Az egyiptomi lakosság jelentős hányada ellenezte az Izraellel való kibékülést, ennek következtében Anvár Szadat elnököt 1981 októberében, a jom kippuri háború emlékére szervezett katonai díszszemlén egy radikális dzsihadista megölte.

tel (PFSZ, 1993), végül békeszerződést kötött Jordániával is (1994). Ennek ellenére a politikai megállapodások nem eredményezték sem a bilaterális arab–izraeli kapcsolatok elmélyülését/kiterjedését, sem más arab országokkal kötött egyezményeket nem vontak maguk után. Miközben a palesztin kérdés, illetve a nemzetközi terrorizmus kapcsán folyamatos a diplomáciai és hírszerzési egyeztetés Izrael, Egyiptom és Jordánia között, a gazdasági-társadalmi kapcsolatok korlátozottnak mondhatóak még ezen országok esetén is. Tény, hogy az 1990-es évek változásai (elsősorban az oslói békefolyamat)⁶ már nagyobb teret nyitottak a politikai közeledésre Izrael felé: a Jordániával kötött 1994-es békeszerződés mellett Szíria és több Öböl menti állam is óvatos lépéseket tett Izrael felé, azonban a részben titkos kapcsolatkeresésnek a második intifáda (2000) kirobbanása véget vetett.⁷ Ettől függetlenül Izrael informális kapcsolatai a távolabbi Öböl-térségbeli arab országokkal a hivatalosnak tekinthető „radar” alatt maradtak, és olyan témákra korlátozódtak, mint a vízgazdálkodás, illetve a terrorizmus elleni küzdelem. Az Izraellel szomszédos államok közül két országgal a mai napig nem sikerült békeszerződést kötni a fennálló területi viták (Szíria vonatkozásában a Golán-fennsík; Libanon kapcsán kisebb jelentőségű területi kérdések, mint a Seba-tanyák hovatartozása), valamint a politikai ellentétek miatt. 1999-ben az Arab Liga tagjaként Mauritánia elismerte Izrael Állam létezéséhez való jogát, megtörve a „három nem politikáját”, azonban az országban lezajlott politikai változások eredményeként tíz évvel később, 2009-ben visszavonta a nyilatkozatot. Ebben nagy szerepet játszott a 2009-es gázai háború.

Ilyen előzmények alapján nem kis meglepetést keltett, amikor 2020. szeptember 15-én a tágabb közvélemény is értesülhetett arról, hogy a Fehér Házban aláírták az ún. Ábrahám-megállapodásokat, mely kifejezés egyrészt utal egy közös nyilatkozatra, másrészt az annak elfogadását követően aláírt bilaterális megállapodásokra. Utóbbiakat egyik oldalról Izrael, másik oldalról az Egyesült Arab Emírségek (*United Arab Emirates*, UAE), Bahrein, majd később Marokkó és Szudán írta alá. Ezzel hatra – ha a PFSZ-t és az oslói megállapodásokat is számoljuk, hétre – nőtt azon térségbeli aktorok száma, amelyek kétoldalú megállapodás formájában normalizálták kapcsolatukat Izraellel.

A fejlemények jelentőségét a 22 tagot számláló Arab Liga évtizedeken keresztül vallott hivatalos politikájának tükrében lehet megérteni, amely hozzáállás hosszú ideig meghatározta Izrael térségbeli helyzetét, kirekesztettségét – anélkül azonban, hogy a hivatkozási alapként szolgáló palesztin kérdést megnyugtatóan sikerült volna rendezni. Ellenkezőleg, napjainkra a palesztin államiság ügye talán távolabb van a realitástól, mint 1967-ben lehetett. Nem véletlen, hogy az Ábrahám-megállapodások aláírását követően az Arab Liga elutasította azt a palesztin javaslatot (követelést), hogy ítélje el az Izrael és az Egyesült Arab Emírségek közötti megállapodás aláírását.⁸

Tanulmányunk célja az Ábrahám-megállapodások elemzése, illetve jelentőségének értékelése. Ehhez első lépésben bemutatjuk a dokumentumok tartalmát, majd áttekintjük az alá-

⁶ Megemlíthető még Kuvait iraki megszállása, amely során a palesztin és iraki vezetés igyekezett összekötni a két kérdést, alárendelve Kuvait függetlenségét saját érdekeiknek. Lásd Gause, F. Gregory, III. (2010): *The International Relations of the Persian Gulf*. Cambridge University Press, Cambridge, 106–111.

⁷ 1993 és 1996 között Bahreinnel, Katarral és Ománnal is zajlottak kereskedelmi tárgyalások (Dohában és Maszkatban izraeli kereskedelmi iroda is nyílt átmenetileg), az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia pedig lazított az Izraellel szembeni bojkotton. Ezzel párhuzamosan az arab médiában is csökkent az Izrael-ellenesség mértéke. Lásd Al-Khalili, Majid (2009): *Oman's Foreign Policy. Foundations and Practice*. Praeger Security International, Westport, Connecticut – London. Bővebben lásd: Rabi, Uzi – Mueller, Chelsi (2017): The Gulf Arab States and Israel since 1967: from 'no negotiation' to tacit cooperation. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44. évf. 4. sz.; illetve Paragi Beáta – Szalai Máté (megjelenés alatt): Izrael és/vagy Palesztina? II. A kétállamos megoldás ellehetetlenülésének regionális és nemzetközi összefüggései. *Külügyi Szemle*.

⁸ Arab League refuses to back Palestinians in rebuke of Israel-UAE deal. *Al-Monitor*, 2020. 09. 09. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/09/arab-league-palestinian-uae-israel-normalization-condemn.html> (2021. 07. 15.)

íráshoz fűződő különféle érdekeket. Ezt követi annak ismertetése, hogy a nemzetközi közösség főbb aktorai hogyan fogadták a megállapodásokat. A Konklúzió egyben összegzés is, illetve lehetőséget ad a megállapodások jelentőségének megvitatására.

Az Ábrahám-megállapodások lényege

Az Ábrahám-megállapodások (*Abraham Accords*) jogilag eltérő tartalmú és státuszú dokumentumokat foglalnak magukban, amelyek arra a háromoldalú nyilatkozatra épülnek, amit az UAE, Izrael és az Egyesült Államok írt alá 2020. szeptember 15-én Washingtonban. Az alig egyoldalas szöveg szerint az aláírók elismerik, hogy a közel-keleti és a világbéke egyaránt a kölcsönös megértésen és az együttélésen, valamint az emberi méltóság és szabadság (beleértve a vallásszabadság) tiszteletén alapul; bátorítják a vallások és kultúrák közötti párbeszédet annak érdekében, hogy a három Ábrahám-vallás között, illetve az egész emberiséget tekintve ösztönözzék a béke kultúráját; hisznek abban, hogy a kihívásokat legjobb együttműködés és párbeszéd segítségével megoldani, és abban, hogy az államok közötti baráti kapcsolatok kialakítása hozzájárul a tartós béke eléréséhez a Közel-Keleten éppúgy, mint világviszonylatban.⁹

E deklaráció aláírását követte a kétoldalú megállapodások aláírása, illetve nyilatkozatok elfogadása, amelyek a bilaterális kapcsolatok normalizálásáról rendelkeztek.¹⁰ Ezen dokumentumok szerkezete teljesen eltérő logikát követ, illetve tartalmukat tekintve sem teljesen azonosak. Békeszerződésről (*peace agreement*) csak Izrael és az UAE esetén beszélhetünk, Izrael Bahreinnel és Marokkóval külön nyilatkozatot írt alá, Szudán pedig utólag csatlakozott az első, szeptember 15-i nyilatkozathoz. Érdeemes megjegyezni, hogy a négy aláíró állam közül egyedül Szudán tekinthető háborús félnek, ugyanis a nílusi állam közvetlenül résztvevője volt az 1967-es hatnapos háborúnak. Továbbá az észak–déli polgárháború mindkét szakaszában Izrael Állam aktívan beavatkozott a kartúmi kormánnyal szemben. Az Egyesült Arab Emírségek 2021-ben ünnepli fennállásának 50. évfordulóját, nemzetközi jogi szempontból a békeszerződés említése csak akkor indokolható, hogyha az arab–izraeli konfliktust tágan, a háborúban közvetlenül érintett feleken túlmutatóan értelmezzük.

A leghosszabb (hétoldalas) dokumentum az Izrael és az UAE által kötött megállapodás, amelynek elsődleges célja a béke megteremtése, valamint a diplomáciai kapcsolatok felvétele és normalizációja. Preambuluma szerint az aláíró felek elismerték, hogy az arab és a zsidó nép egyaránt a közös ős, Ábrahám leszármazottja, és ennek szellemében olyan Közel-Keletet szeretnének létrehozni, amelyben muszlimok, zsidók, keresztények, mindenféle vallási felekezet és irányzat

⁹ Eredetiben: "We, the undersigned, recognize the importance of maintaining and strengthening peace in the Middle East and around the world based on mutual understanding and coexistence, as well as respect for human dignity and freedom, including religious freedom. We encourage efforts to promote interfaith and intercultural dialogue to advance a culture of peace among the three Abrahamic religions and all humanity. ... We believe that the best way to address challenges is through cooperation and dialogue and that developing friendly relations among States advances the interests of lasting peace in the Middle East and around the world." A nyilatkozat elérhető: *The Abraham Accords Declaration*. U.S. Department of State, é.n. <https://www.state.gov/the-abraham-accords/> (2021. 07. 15.)

¹⁰ Izrael–UAE: *Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and the State of Israel*. Washington, 2020. 09. 15.; Izrael–Bahrein: *Abraham Accords: Declaration of Peace, Cooperation, and Constructive Diplomatic and Friendly Relations*. Washington, 2020. 09. 15.; Izrael–Marokkó: *Joint Declaration. The Kingdom of Morocco, the United States of America and the State of Israel*. Washington, 2020. 12. 22.; Izrael–Szudán: *The Abraham Accords Declaration*. Washington, 2021. 01. 06.

követői megtalálják a helyüket, és kölcsönös egyetértésben, valamint tiszteletben élnek együtt.¹¹ A palesztin kérdés szintén megemlítésre került a Preambulumban, ám az aláíró felek nem fogalmaztak meg annál többet, minthogy vállalták, a jövőben is azon lesznek, hogy igazságos, átfogó, reális és tartós megoldást találjanak az izraeli–palesztin konfliktusra.¹² A dokumentum további része a kétoldalú kapcsolatok tartalmára vonatkozik, és olyan területeken vízionál együttműködést, mint a gazdaság, a turizmus és a légiközlekedés.

Az aláírást követően négy arab állam (Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, Marokkó és Szudán) is felvette a diplomáciai kapcsolatot Izraellel,¹³ illetve elkötelezte magát a gyakorlati kapcsolatok normalizálása mellett is.

Az aláíró felek megállapodásokhoz fűződő érdekei

A megállapodáshoz fűződő érdekeket számba lehet venni regionális szinten, illetve az aláíró felek parciális érdekeinek, illetve motivációinak elemzése révén. Az előbbi halmazzal kezdve elemzésünket, alapvetően három fő tényező érdemel figyelmet: a politikai-diplomáciai kapcsolatok alakulása; a gazdasági-kereskedelmi integráció szorosabbá válása a térségben; a három monoteista vallás fontosságának elismerése, illetve a vallásközi párbeszéd szerepének hangsúlyozása.

Egyrészt a megállapodások hozzájárulhatnak egy valóban új „új Közel-Kelet” kialakulásához, amennyiben a kapcsolatok normalizálása¹⁴ Izraellel követendő példa lesz az arab államok körében (lásd következő rész). Kérdés persze, hogy a Közel-Kelet mennyiben tud megújulni – illetve újnak lehet-e tekinteni azt a térséget, amelynek szereplői a jövőben nem Izraellel állnak konfliktusban (a palesztin ügy miatt), hanem más törésvonalak mentén, de tovább folytatják az erőszakalkalmazást, fenntartva a régiót évtizedek óta jellemző instabilitást.

Másrészt a normalizáció hozzájárulhat a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok intenzívebbé válásához, egyfajta békeosztalék (*peace dividend*) formájában egy olyan térségben, amely a legkevésbé integrált gazdasági értelemben. Miközben ez utóbbi várakozást az oslói megállapodás kapcsán is megfogalmazták – abban bízva, hogy az Izrael és a PFSZ közötti politikai megállapodás majd erősíti Izrael és az arra nyitott térségbeli államok közötti gazdasági kapcsolatokat –,¹⁵ a békefolyamat elakadása aláásta ezen ambíciókat.¹⁶

¹¹ "Recognizing that the Arab and Jewish peoples are descendants of a common ancestor, Abraham, and inspired, in that spirit, to foster in the Middle East a reality in which Muslims, Jews, Christians and peoples of all faiths, denominations, beliefs and nationalities live in, and are committed to, a spirit of coexistence, mutual understanding and mutual respect." *Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and the State of Israel*. U.S. Department of State, 2020. 09. 15. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/09/UAE-Israel-treaty-signed-FINAL-15-Sept-2020-508.pdf> (2021. 07. 15.)

¹² "[...] committing to continuing their efforts to achieve a just, comprehensive, realistic and enduring solution to the Israeli-Palestinian conflict". Uo.

¹³ Winter, Ofir – Guzansky, Yoel (2020): Islam in the Service of Peace: Religious Aspects of the Abraham Accord. *INSS Insight*, No. 1379, 2020. 09. 06. <https://www.inss.org.il/publication/israel-uae-deal-and-islam/> (2021. 07. 15.)

¹⁴ A normalizáció kérdése vita tárgyát képezi. A palesztin oldal a normalizációt a kétállamos megállapodás feladásának tekinti. Izrael úgy jut diplomáciai előnyhöz, hogy közben nem tesz lépéseket a palesztin államiság irányába. Vö. Pressman, Jeremy (2021): The False Promise of the Abraham Accords. *Foreign Affairs*, 2021. 09. 15. <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2021-09-15/false-promise-abraham-accords> (2021. 12. 15.)

¹⁵ Perez, i.m.

¹⁶ Egel, Daniel – Efron, Shira – Robinson, Linda (2021): *Peace Dividend. Widening the Economic Growth and Development Benefits of the Abraham Accords*. Rand Corporation, 2021. márc. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA1149-1.html> (2021. 07. 15.)

Végül, de nem utolsó sorban, említést érdemel a vallás mint meghatározó politikai tényező tekintetbe vétele. Nemzetközi egyezményekben a legkevésbé sem jellemző a vallási dimenzióra hivatkozni, akkor sem, ha a vallási meggyőződéshez, illetve a vallásgyakorláshoz való jog az alapvető emberi jogok között van elismerve.¹⁷ Az Ábrahám-megállapodások e tekintetben minden korábbi bilaterális, illetve regionális/multilaterális kezdeményezést meghaladnak, amennyiben pusztán a nemzetközi jogra hivatkozó, szekulárisnak tekinthető korábbi dokumentumokkal ellentétben tekintetbe vették, hogy a térségben a vallás, pontosabban a vallások milyen domináns szerepet játszanak. Az aláírással Izrael – mint zsidó állam – lényegében megadta az iszlámnak azt az elismerést,¹⁸ amelyet a szekuláris nyugati világ, illetve nemzetközi közösség nem tudott megadni. Izrael aláírása mellett persze említést érdemel az Egyesült Államok, illetve a Trump-adminisztráció, amely utóbbinak köszönhetően a vallási tolerancia ösztönzése központi elemként szerepel a megállapodásokban. Ez akkor is vitathatatlan, ha egyes kritikák szerint nem világos, hogy mindez hogyan fog testet öltetni egy koherens külpolitikai narratívában. Tény, hogy számos intézményi, jogi és politikai megfontolás, illetve korlát van, amely a vallási szempontok figyelembevételét akadályozza a térségben is.¹⁹

A rendszerszintű, a regionális és a belpolitikai összefüggések

Az Ábrahám-megállapodások megszületésében jelentős szerepe van a nemzetközi rendszer egészével, a regionális viszonyokkal, valamint az egyes államok belpolitikai helyzetével kapcsolatos tényezőknek.²⁰ Az alábbiakban ezeket vesszük sorra.

Az Ábrahám-megállapodások globális háttere

A nemzetközi rendszer egészét érintő változásokat jellemzi, hogy az Egyesült Államok „unipoláris pillanatát” (*unipolar moment*) felváltotta egy többpólusú világrend, amelyben Kína látványos felemelkedése zajlik. A közel-keleti térséget érintően jelenleg négy külső szereplő határozza meg a politikai és gazdasági feltételrendszert (az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Kína, valamint az Európai Unió). Az Egyesült Államoknak a Közel-Kelethez fűződő viszonya átalakulóban van, a világ egyik legnagyobb olajtermelőjeként és a palagázipar felfutása miatt nem függ közvetlenül a térségbeli szénhidrogénkészletektől úgy, mint az 1990-es években. Washingtonnak a térségtől való távolodását (*disengagement*) posztamerikai Közel-Keletként írja le a szakirodalom.²¹ A Trump-adminisztráció zászlajára tűzte a közel-keleti biztonsági architektúra (*Middle Eastern Security Architecture*) kiépítését, amelynek keretében a Washingtonnal szövetséges államok képviselnék az amerikai érdekeket a térségben. A Trump-adminisztráció Közel-Kelet-politikája továbbá

¹⁷ Bővebben Temperman, Jeroen (2015): *Religious Hatred and International Law. The Prohibition of Incitement to Violence or Discrimination*. Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁸ Winter–Guzansky, i.m.

¹⁹ Jeong, Hae Won (2021): The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting. *Middle East Policy*, 28. évf. 1. sz. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mepo.12540> (2021. 07. 15.)

²⁰ Fulton, Jonathan – Yellinek, Roie (2021): UAE–Israel diplomatic normalization: a response to a turbulent Middle East region. *Comparative Strategy*, 40. évf. 5. sz.

²¹ Quero, Jordi – Dessì, Andrea (2019): Unpredictability in US foreign policy and the regional order in the Middle East: reacting vis-à-vis a volatile external security-provider. *British Journal of Middle East Studies*, 48. évf. 2. sz.

magában foglalta az Iránnal szembeni maximális nyomás alkalmazását (*maximum pressure policy*), a terrorizmussal szembeni fellépést, az olajszállítás szabadságát a Hormuzi-szoroson keresztül, valamint Izrael biztonságának szavatolását, és az izraeli–palesztin békefolyamat elősegítését.²² A 2021. évben hivatalba lépő Biden-adminisztráció nemcsak, hogy elfogadta, hanem Közel-Kelet-politikájának alakítása során épített az Ábrahám-megállapodások kínálta politikai lehetőségekre.

Miután a jelenleg átalakulóban lévő nemzetközi rendszert egyre inkább az amerikai–kínai versengés – vagy ahogy Trump nevezte, kereskedelmi háború – határozza meg, így Washington számára kulcsfontosságú volt egy olyan kezdeményezés, amely a Kínával is jó viszonyt és mélyülő kereskedelmi kapcsolatokat felmutató államokat a saját szövetségi rendszerébe tereli. Az Ábrahám-megállapodások keretében érintett államok közül az Egyesült Arab Emírségekkel, Bahreinnel és Marokkóval Kína stratégiai partnerségi megállapodásokkal rendelkezik.²³ Kína a közel-keleti térséggel jelentős gazdasági függőségi viszonyban van, ugyanis kőolajimportjának több mint 40 százaléka a régió néhány országából származik, valamint jelentős szerepe van a térségnek a gázellátásban is.²⁴ A kínai stratégiai terveket – Egy övezet, egy út kezdeményezés (BRI) – a Közel-Kelet egyes államai nélkül nem lehet végrehajtani, hiszen a Keletről Nyugatra irányuló gazdaságfejlesztési stratégia középpontjában olyan térségbeli államokat találunk, mint Irán.

Kína általában negatívan értékeli az Egyesült Államok Közel-Keleten tanúsított politikai magatartását, ugyanakkor az Ábrahám-megállapodásokat egy finom támogatással kommentálták mind a hivatalos források, mind az elemzők.²⁵ Korábban is láthattuk, hogy bizonyos közel-keleti kihívások egy oldalra terelik Washingtont és Pekinget, ilyennek tekinthetjük például az Iszlám Állammal szembeni küzdelmet 2014-től, amelynek – tegyük hozzá – Kína fizikailag nem volt résztvevője. Kínát a gazdasági érdekek mellett jelentős politikai célok is vezérik, amelyben az izraeli–palesztin kérdés megoldása kulcsfontosságú célkitűzés. Kína szemszögéből különösen az Egyesült Államok által tágabb Közel-Keletként definiált térség és az Ábrahám-megállapodások összefüggése emelhető ki. Az Afganisztánban történt események – a kivonulás, a tálib hatalomátvétel – azt az üzenetet sugallja, hogy az Egyesült Államok sorsfordító helyzetben magára hagyja a szövetségeseit.²⁶ Ez az érv Kína számára lehetőséget teremt a térségbeli országokkal kialakított kapcsolatokban. A másik oldalon az arab–izraeli „kibékülés” pedig lehetőséget jelent Washington számára, hogy bizonyos – korábban izraeli vétó alá eső – fegyvereket értékesítsen a szövetségesei számára. Izrael továbbá 2021-ben hivatalosan a CENTCOM (*U.S. Central Command*) parancsnoksága alá került az európai irányítás alól, amely a katonai és titkosszolgálati együttműködés növekvő lehetőségeire mutat rá. Pakisztán mint a tágabb Közel-Kelet periferiáján lévő állam a kínai BRI-törekvések szemszögéből kulcsfontosságú. Egyes vélemények szerint Pakisztán nem arab muszlim országgént hamarosan csatlakozhat az Ábrahám-megállapodásokhoz, és elismerheti Izraelt. Egy nemrégiben megjelent tanulmány amellel érvel, hogy ugyan Pakisztánon növekszik a nyomás,

²² Az amerikai Közel-Kelet-politika stratégiai irányait illetően lásd az alábbi, nemrégiben megjelent könyvet. Kaye, Dalia Dassa et al. (2021): *Reimagining U.S. Strategy in the Middle East. Sustainable Partnerships, Strategic Investments*. Rand Corporation, Santa Monica, Calif.

²³ A kapcsolatok legmagasabb szintje az átfogó stratégiai partnerségi megállapodás, amelyet Iránnal, Szaúd-Arábiával, Egyiptommal és Algériával írt alá Peking a térség országai közül.

²⁴ Lons, Camille et al. (2019): *China's Great Game in the Middle East. European Council on Foreign Relations (ECFR) – Policy Brief*, 2019. 10. 21. 11. https://ecfr.eu/publication/china_great_game_middle_east/ (2021. 07. 15.)

²⁵ Gering, Tuvia (2020): *China's View of the Abraham Accords. The Jerusalem Institute for Strategy and Security – Policy Paper*, 2020. 10. 20. <https://jiss.org.il/en/gering-chinas-view-of-the-abraham-accords/> (2021. 07. 15.)

²⁶ Fulton–Yellinek, i. m.

viszont a palesztin ügy feladásával többet veszíthet a térségbeli pozíciójából.²⁷ Az Európai Unió tagállamainak Izrael-politikájában jelentős differenciáltság fedezhető fel, Kínához hasonlóan visszafogottan, de pozitívan értékelték a közel-keleti normalizációs folyamat előrehaladását. Ennek oka elsődlegesen az, hogy a Trump-adminisztráció Közel-Kelet-politikája több ponton keresztezi az európai törekvéseket, ilyenek az iráni nukleáris megállapodás fenntartása, valamint a kétállamos megállapodásnak az oslói elvek szerinti megvalósítása.²⁸ Az Európai Unió, miközben geopolitikai fekvése folytán a legfontosabb szereplő lehetne a térségben, az ottani eseményeket kevésbé befolyásoló politikát folytat (*policy taker rather than a policy maker*). Az EU az elmúlt időszakban igen kritikus véleményeket fogalmazott meg Netanyahu palesztin politikájára, és különösen a 2020-ban kinyilvánított – az amerikai törekvésekkel párhuzamos, a Nyugati Part jelentős hányadát annektálni tervező – izraeli politikával kapcsolatban. Brüsszelnek az Ábrahám-megállapodásokkal kapcsolatos óvatosan pozitív megnyilatkozásai elsősorban a kétállamos megállapodás megvalósításának bizonytalanságával kapcsolatosak, hiszen az európai integrációs szervezet a kezdetektől fogva a legfőbb anyagi és erkölcsi támogatója a palesztin állam megvalósításának.

Az Európai Unió 2021 februárjában a szomszédságpolitika legújabb dokumentumát tette közzé „Megújított partnerség a déli szomszédsággal – Új program a földközi-tengeri térség számára” (*Renewed partnership with the Southern Neighbourhood – A new Agenda for the Mediterranean*) címmel, amely egyértelműen lehetőségként fogalmazza meg az Ábrahám-megállapodásokat, amely a trilaterális – az EU, az arab állam(ok) és Izrael közötti – kapcsolatok politikai és gazdasági jellegű elmélyítését jelentheti.²⁹ Az Európai Unió az elmúlt két évtizedben a szomszédságpolitika stratégiai fókuszába helyezte a palesztin kérdés rendezését, miközben a térségben a palesztin kérdés veszített a jelentőségéből, és mintha a korábbi elvekhez való ragaszkodás megakadályozná a hatékony uniós szerepvállalást a térség vonatkozásában.

Az Ábrahám-megállapodások regionális kontextusa

Az Ábrahám-megállapodások létrejöttében jelentős szerepet játszik az elmúlt évtizedekben végbemenő regionális szintű átalakulás. A térség politikai viszonyaira – egyes vélemények szerint – a hidegháborús nemzetközi rendszerhez hasonló blokkosodás jellemző,³⁰ azonban más szakértők az együttműködés *ad hoc*, „cseppfolyós” jellegét emelik ki.³¹ Kétségtelen, hogy a Közel-Kelet legjelentősebb törésvonala két térségbeli regionális hatalom, Irán és Szaúd-Arábia között húzódik, a konfrontáció mellett azonban – különösen az elmúlt két esztendőben – a párbeszéd jeleit is látjuk. A két meghatározó térségbeli államon kívül azonban olyan országok, mint Egyiptom,

²⁷ Ahmad, Zahid Shahab – Abbas, Khurram (2021): The Abraham Accords and Pakistan. *Middle East Policy*, 28. évf. 2. sz. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mepo.12569> (2021. 12. 15.)

²⁸ Buttiglione, Benedetta (2020): The Underappreciated Abraham Accords. The Abraham Accords, the Palestinians and the EU. *La Voce Republican*, AJC Transatlantic Institute, 2020. 12. 10. <https://transatlanticinstitute.org/analysis/underappreciated-abraham-accords> (2021. 12. 15.)

²⁹ A new agenda for the Mediterranean: the Council approves conclusions on a renewed partnership with the Southern Neighbourhood. *European Commission*, 2021. 04. 29. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/new-agenda-mediterranean-council-approves-conclusions-renewed-partnership-southern_en (2021. 12. 15.)

³⁰ Gause, F. Gregory, III (2014): Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War. *Brookings Doha Centre – Analysis Paper*, No. 11. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/English-PDF-1.pdf> (2021. 12. 15.)

³¹ Soler i Lecha, Eduard (2017): Liquid Alliances in the Middle East. *Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB) Notes internacionals*, No. 169. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east (2021. 12. 15.)

Katar, Omán, Izrael és Törökország is fontos szereplőknek – az egyik szerző szerint "regional swing states"-nek – nevezhetők.³²

A térség regionális erőviszonyainak alakulása több ponton is releváns az Ábrahám-megállapodások szempontjából az alábbiaknak megfelelően:

– A szövetségkötés egyik, a térséget tematizáló szempontja a palesztin kérdés, és az izraeli telepéspolitikával, valamint a Nyugati Part megszállásával szembeni ellenállás. Az elmúlt évtizedekben elsősorban az Irán által vezetett ún. ellenállás front (Irán, Szíria, Hamász és Hezbollah) tűzte zászlajára a palesztin ügyet, amely korábban évtizedeken át egyfajta arab egységet teremtett az Arab Ligán keresztül. A 2010-es években azonban a térségben jelentősebb fenyegetésnek látják egyes államok – mindenekelőtt Szaúd-Arábia és Izrael – Irán expanzióját és nukleáris programját. A palesztin kérdés a 2010-es években nemcsak a globális szinten, hanem a regionális politikában is háttérbe szorult, az Irán-ellenesség pedig összekovácsolta Izrael Államot és az Öböl menti államokat, amelyek eltérő politikát folytattak korábban Iránnal kapcsolatban. A Mahmúd Abbász vezette Palesztin Hatóság (PH) mindinkább elszigetelődik a régióban, és a palesztin vezetést népszerűtlenség és tévesztés jellemzi (lásd később).

– Az Ábrahám-megállapodások szempontjából kulcsfontosságú a fentiekben már elemzett kérdés, az Egyesült Államoknak a közel-keleti térségből való visszahúzódása. Miután Washington az érintett államok legfontosabb fegyverszállítója és a biztonság letéteményese (*security provider*), így óhatatlan az a vélt percepció, hogy magukra maradhatnak, és elsősorban magukra számíthatnak az érintett államok. Mindezt megerősíti a régió kívüli esemény, a 2021 augusztusi amerikai kivonulás Afganisztánból, a párhuzamosan bekövetkező tálib hatalomátvétel ténye, illetve az Egyesült Államok tértelensége. A biztonsági megközelítéseket uraló realista paradigma szerint az államok önsegélyre törekednek ilyen esetekben.³³

Az Ábrahám-megállapodások megerősítik az elmúlt évtizedben végbement politikai átalakulást, amely szerint a Közel-Kelet „gulfizálódott”, vagyis az Öböl-államok meghatározó súlyt szereztek a térség erőviszonyaiban az ún. revizionista államokkal (az Irán vezette ellenállás frontjával) szemben. Amr Youssef szerint az Ábrahám-megállapodások megerősítik a *status quo*-párti államok szövetségét és együttműködését a térségben.³⁴

³² A kifejezést a *global swing state* fogalma nyomán alkalmazza Kausch, Kristina (2016): The Promise of Middle Eastern Swing States. *Carnegie Europe*, 2016. 05. 12. <https://carnegieeurope.eu/2016/05/12/promise-of-middle-eastern-swing-states-pub-63565> (2021. 12. 15.)

³³ Fulton–Yellinek, *i.m.* 502.

³⁴ Yossef, Amr (2021): The Regional Impact of the Abraham Accords. *Modern War Institute at West Point – MWI Report Series*, No. 2. <https://mwi.usma.edu/wp-content/uploads/2021/02/regional-impact-abraham-accords.pdf> (2021. 12. 15.)

Az egyes közel-keleti országok érdekei és dilemmái

Izrael minden nyugati orientációja – a cionizmus ideológiája és nemzeti identitása – ellenére sok tekintetben jobban kötődik az arab világhoz, mint akár ahhoz az Európához, ahol a cionizmus eszméje megfogant.

Izrael Állam érdekei szempontjából belpolitikai, regionális és globális szempontok említendők.³⁵ Izrael 2019-től kezdve kormányzati válságba került, amelynek eredményeként instabil kormányok alakultak. Két esztendő leforgása alatt összesen négy alkalommal tartottak parlamenti választásokat, amelyek eredményeként Benjamin Netanyahu, az Ábrahám-megállapodásokat Izrael részéről tető alá hozó miniszterelnök politikai vereséget szenvedett. Azonban 2020 szeptemberében a megállapodás aláírásának időzítése úgy tűnt, kifejezetten a jelenlegi miniszterelnöknek kedvez, hiszen a márciusi választások eredményeként a Likud megállapodott a Benny Gantz vezette Kék és Fehér koalícióval, hogy rotációs alapon töltik be a miniszterelnöki posztot. Netanyahu ráadásul a megállapodással elterelte a figyelmet a médiában megjelenő, öt lejárato korrupciós ügyekről. 2020 decemberében azonban a költségvetési szavazáson megbukott a kormánykoalíció, amely új választások kiírásához, és végső soron Netanyahu vereségéhez vezetett 2021 márciusában.

Nem elhanyagolható tény belpolitikailag az sem, hogy Izrael lakosságának fele észak-afrikai és közel-keleti származású, amely mellett különösen Marokkó–Izrael relációjában nem lehet elmenni; becslések szerint Izrael 9,3 milliós népességéből akár egymillió is lehet marokkói származású.³⁶ A térségbeli származás érteleme szerint jelenti a politikai tekintetben sokszor figyelmen kívül hagyott, de az egyének és a társadalmi csoportok számára fontos olyan tényezők meglétét, mint a közös gyökerek (zene, konyha/ételek, az arab mint a felmenők sokasága által beszélt közös nyelv stb.). Ettől függetlenül az aláíró arab államok érdekei sokrétűek, és persze a legkevésbé sem mentesek távlati, stratégiai megfontolásoktól. Ez akkor is így van, ha izraeli elemzők szerint ugyan a zsidó állam megkapta az Ábrahám-megállapodásokkal, amire vágyott – elismerést, az évtizedes regionális izolációból való kitörés esélyét – de maguk az aláírt dokumentumok nem tükrözik távlati, illetve átfogó külpolitikai stratégiát vagy tervet.

Izraeli nézőpontból fontos megemlíteni a palesztin belpolitika alakulását is. Mint ismert, a Palesztin Hatóság élén álló Mahmúd Abbász elnöki mandátuma 2009-ben lejárt, így már több mint egy évtizede napirenden van a PH törvényhozói és elnökválasztásának kérdése. A 2021 májusára tervezett törvényhozási választásokat Abbász elnök immáron sokadik alkalommal elhalasztotta, elsősorban Izraelre és a Jeruzsálem-kérdésre hivatkozva. Izrael számára, amely hivatalosan a mai napig a *roadmap* által kijelölt kétállamos megállapodás mellett van, egyre kevésbé elfogadható Abbász elnök szereplése, aki miután nem talál arab regionális támogatókra, egyre inkább a nemzetközi frontra, azon belül is az ENSZ és a szakosított intézményeinek szintjére tereli a palesztin kérdést, ezzel kifejezetten rossz színben feltüntetve Izraelt.³⁷ Izraelnek érdeke fűződik

³⁵ Guzansky, Yoel – Marshall, Zachary A. (2020): The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14. évf. 3. sz.

³⁶ *Population – Statistical Abstract of Israel 2019 – No.70. Jews by country of origin and age, 2019*. Central Bureau of Statistics, Israel, 2019. 09. 19. <https://www.cbs.gov.il/en/publications/Pages/2019/Population-Statistical-Abstract-of-Israel-2019-No-70.aspx> (2021. 07. 15.); Chtatou, Mohamed (2021): Understanding Moroccan "Normalization" with Israel. *Washington Institute for Near East Policy, Fikra Forum – Policy Analysis*, 2021. 01. 05. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/understanding-moroccan-normalization-israel> (2021. 12. 15.)

³⁷ Yadin, Amos – Michael, Kobi (2017): The Palestinian "Internationalization Strategy": End of the Road? *INSS Insight*, No. 907, 2017. 03. 21. <https://www.inss.org.il/publication/palestinian-internationalization-strategy-end-road/> (2021. 07. 15.)

Abbász elnök leváltásához, és egy, a Fatah fiatalabb szárnyához tartozó palesztin vezető kiválasztásához, és miként korábban is, a Hamász további marginalizálásához.

Izraeli nézőpontból ugyancsak fontos, hogy hosszú távon nem kellett a békefolyamattal kapcsolatosan kompromisszumot kötni. Az annexió és a telepek létesítésének ideiglenes felfüggesztése az egyetlen olyan, amelyet Izrael hallgatólagosan, a diplomáciai tárgyalások során vállalt. Ez egyben azt is jelenti, hogy Izrael Államnak sikerült „megtörni” azt az arab államok által eddig egyévesen gyakorolt politikát, hogy a normalizáció csak a palesztin állam megteremtését követően következhet be.³⁸ Izraeli szempontból mindez a *status quo* elfogadtatását is jelenti, hiszen az elmúlt évtizedben a palesztin állam létrehozásának a valószínűsége csökkent. Pontosabban fogalmazva Izrael Állam olyan feltételeket követelt (pl. a Nyugati Part jelentős részének annexiója), amelyeket a palesztin vezetés elfogadhatatlannak tartott.

Továbbá izraeli nézőpontból ugyanolyan súllyal esik latba az Irán elleni közös fellépés, mint az ún. *status quo*-párti arab államoknál. A 2015-ben aláírt nukleáris megállapodást Izrael ellenezte, és üdvözölte a Trump-adminisztráció azon lépését, hogy 2018-ban bejelentette az Egyesült Államok kilépését, valamint a szankciók visszaállítását. Az Ábrahám-megállapodások aláírásában az is szerepet játszott, hogy Netanyahu és Trump között szoros személyes kapcsolat alakult ki. A Biden-adminisztráció újrakezdte Iránnal a nukleáris tárgyalásokat, amelyek következtében az arab-izraeli normalizációs folyamat még fontosabbá válik Izrael számára. Külön említést érdemelnek az arab tavasz olyan negatív következményei, mint a biztonsági kihívások az állami vákuummal jelentkező országokban. 2019-ben a szíriai fronton az eddigi közvetetthez képest közvetlen iráni-izraeli nyílt konfrontációra került sor, amelyben Oroszország közvetített. Izrael számára Irán térségbeli expanziója, valamint bizonyos közel-keleti folyamatok – mint a libanoni politikai és gazdasági összeomlás, az iraki arab tavasz 2019-ben, a török Izrael-ellenes retorika és a Hamász gázai politikája – egzisztenciális fenyegetésként értelmeződnek, amelyre az Ábrahám-megállapodások megfelelő politikai választ nyújtnak.

A korábbiakban a legkevésbé fontos gazdasági kérdésekről szövegtünk. Izrael számára az Öböl-államokkal – így az Egyesült Arab Emírségekkel és Bahreinnel – megkötött megállapodás hatalmas gazdasági lehetőséget jelent a további arab piacokon való megjelenés szempontjából.

Az Egyesült Arab Emírségek megállapodását Izraellel több tényező motiválta, amelyek közül talán a legfontosabb, hogy formálissá akarták tenni az egyébként évek óta meglévő robusztus, de informális kapcsolatokat. 2010-ben elsőként Uzi Landau infrastruktúráért felelős izraeli miniszter látogatott az Egyesült Arab Emírségekbe, 2018-ban pedig a sport- és kulturális miniszter kísért el izraeli sportolókat Abú Dhabiba. 2019-ben Izrael Állam meghívást kapott a 2020-as dubaji világkiállításra, amelyet a koronavírus-járvány következtében 2021-ben rendeztek meg. Az Egyesült Arab Emírségek az elmúlt években látványosan aktív, független külpolitikába kezdett, amelynek elemeit Líbiától Jemenig láthatjuk.³⁹

Számos szakértő megjegyzi, hogy a 2021-ben a fennállásának 50. évfordulóját ünneplő államban egy ifjú generáció nőtt fel, amely nem ellenséges sem az Egyesült Államokkal, sem Izrael Állammal. Abú Dhabbi „Izrael-politikáját” egy 1972-es törvény határozta meg, amely Izrael Állam-

³⁸ Pressman, *i.m.*

³⁹ Al Ketbi, Ebtesam (2020): Contemporary Shifts in UAE Foreign Policy: From the Liberation of Kuwait to the Abraham Accords. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14. évf. 3. sz.

mal szemben mindennemű bojkottot alkalmazott. Ezzel egyidejűleg azonban az Öböl-állam aktív, kezdeményező külpolitikájához hozzátartozik a palesztin kérdésben való egyensúlyozás, nem utolsósorban a mintegy 150–200 ezer főre tehető palesztin származású lakosság végett is, valamint a pánarab ideológia kapcsán.⁴⁰ Abú Dhabit azt hangoztatja, hogy a megállapodással sikerült elérnie a telepkek bővítésének ideiglenes leállítását, és erre egyfajta palesztin ügyért való kiállásként tekinti.

Az Egyesült Arab Emírségek amiatt is fontosnak tartja a megállapodást, ahogyan a palesztin kérdésben pozicionálja magát. Ahogy említettük, regionális szinten is elégedetlenség mutatkozik Mahmúd Abbász politikája kapcsán. Az Egyesült Arab Emírségek a mérsékelt Mohamed Dahlant látná szívesen Abbász utódként, aki korábban az elnökkel való szembenállása miatt Abú Dhabiban talált menedéket. Egyes vélemények szerint a Mohamed bin Zájed Ál Náján koronaherceghez meglehetősen közel álló Dahlan segítette a kulisszák mögött az Ábrahám-megállapodások létrejöttét.⁴¹ Dahlan esetleges hatalomátvételével az Egyesült Arab Emírségek kulcspozícióba kerülhetne a palesztin ügyek felett, amellyel térségbeli súlyát növelhetné meg.

Abú Dhabinak alapvetően az a célja, hogy a térség megkerülhetetlen regionális szereplője legyen. Ebben a folyamatban Irán mellett meglepő módon Törökország jelenti a legnagyobb kihívást térségbeli szerepvállalása miatt, és részben ezzel kapcsolatosan Katar mint Ankara fontos szövetségese. Ankara és Abú Dhabit érdekei több ponton is ütköznek, így – többek között – Líbiában, az iszlamista mozgalmak török támogatása, a Vörös-tenger, és nem utolsósorban a kelet-mediterráneumi energiakérdések kapcsán.⁴² 2020 decemberében az Egyesült Arab Emírségek megfigyelőként csatlakozott a Kelet-Mediterrán Gázforumhoz, amelynek célja az Izraelben, Cipruson, Görögországban és Egyiptomban nemrégiben talált gázkészletek értékesítése, és az ún. *EastMed* vezeték megépítése. A folyamatból – nem véletlenül – Törökország teljes egészében kimaradt, ugyanakkor Izrael részese az együttműködésnek.

Az Emírségek kapcsán az együttműködés gazdasági természetű lehetőségei is kiemelkednek. A turizmus területén Dubáj és Abú Dhabit önálló desztinációt, valamint közlekedési *hubot* jelenthetnek az izraeli utasok számára. Már az aláírást követő hetekben megindultak a légijáratok Abú Dhabit és Tel-Aviv, valamint Dubáj és Tel-Aviv között. Az arab városokban az izraeli turisták kiszolgálása végett újabb létesítmények nyíltak. A turizmuson túlmenően az Emírségek számára az izraeli technológia esetleges importja óriási lehetőségeket tartogat az ország regionális ambíciói szempontjából. Az *Abu Dhabi Vision 2030*-as terv – többek között – az Emírségek gazdasági szerkezetének diverzifikálását tűzi napirendre a fenntarthatóság szempontjait figyelembe véve.

Bahrein már 2005-ben útnak indította a normalizációs politikát, amelynek részeként – a Perzsa-öbölben elsőként – feloldotta az Izraellel szembeni bojkottot. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy Bahreinben található az Egyesült Államok ötödik flottájának központja, és Washington 2004-ben szabadkereskedelmi egyezményt kötött az olajmonarchiával. Bahrein számos alkalommal kiállt Izrael biztonsága mellett, különösen az arab tavasz 2011-es kirobbanását követően. Bahreinben az arab tavasz igen véres volt, 2011 tavaszán a szaúdi és emírségekbeli védelmi erők fojtották vérbe a manamai tüntetéseket, amellyel erőszakkal ugyan, de sikerült a rezsim stabilitását

⁴⁰ Fulton–Yellinek, *i. m.* 505.

⁴¹ Ferziger, Jonathan H. (2020): The UAE's Invisible Palestinian Hand. *Foreign Policy – Argument*, 2020. 10. 30. <https://foreign-policy.com/2020/10/30/mohammed-dahlan-uae-palestinians-israel/> (2021. 07. 15.)

⁴² Altunışik, Meliha Benli (2020): The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities. *Istituto Affari Internazionali – IAI Papers*, 20/17, 2020. júl. <https://www.iai.it/sites/default/files/iaip2017.pdf> (2021. 07. 15.)

elérni. Tekintettel arra, hogy az erőszakba torkolló felkelés okai a mai napig fennállnak, az Izraellel fenntartott kapcsolatok hozzájárulnak a stabilitáshoz. 2019-ben Bahrein volt a házigazdája a palesztin rendezés kapcsán megfogalmazott Trump-féle béketervezetési gazdasági aspektusairól szóló nemzetközi konferenciának. Bahrein lehetővé tette az izraeli állampolgárok beutazását a monarchiába, és egyfajta közvetítő szerepet kísérelt meg betölteni az arab államok, az Egyesült Államok és Izrael Állam között.⁴³ A manamai konferenciára azonban nem érkeztek izraeli küldöttek. Az Ábrahám-megállapodások aláírására 2020 szeptemberében került sor. Rá egy évvel, 2021 szeptemberében Yair Lapid izraeli külügyminiszter nyitotta meg a bahreini izraeli követséget, és számos kétoldalú megállapodást írt alá.

Marokkónak – túl azon, hogy a marokkói származású zsidóság akár hídként is funkcionálhat a két ország között – vannak racionális érvei az Izraellel történő kiegyezés mellett. Hasonlóképpen az Egyesült Arab Emírségekhez, a két országnak az 1960-as évekre visszamenő informális gazdasági, kulturális, katonai és hírszerzési kapcsolatai vannak, amelyek az oslói megállapodások (1993) aláírását követően még azt is magukban foglalták, hogy Izrael és Marokkó kölcsönösen diplomáciai képviselőt létesített. Bár Marokkó arab államként az oslói békefolyamat „elhalása” és a második intifáda után, illetve az izraeli telepéspolitika következményeit látva nyíltan nem állt ki Izrael mellett. Marokkó ugyanis 1975-től kezdve jogot formál a korábbi spanyol érdekeltségnek számító, Mauritániával határos Nyugat-Szahara területére, amelynek lakosságát megilleti a nemzetközi közösség által elismert önrendelkezési jog. Kellő ösztönző lehetett a rabáti vezetésnek, hogy miután Marokkó és Izrael aláírta a kapcsolatok normalizálásáról szóló nyilatkozatot, az Egyesült Államok elismerte a Nyugat-Szahara fölötti marokkói szuverenitásra vonatkozó igényt, illetve megnyitották a Marokkó és Mauritánia közötti határátkelőt is. E kérdést a marokkói média és a közvélemény fontosabbnak tekintette, mint a palesztinok jogai melletti kiállást.⁴⁴ Nem nehéz észrevenni a párhuzamot, amelyben implicite benne foglaltatik Izrael palesztin területek feletti kontrolljának hallgatóságos elfogadása is.

Ami a vallási dimenziót illeti, a marokkói vezetés is határozottan büszke azon hagyományokra, amelyek az országon belüli vallási toleranciát, illetve együttélést jellemezték a történelem során. E kontextusban az aláírással inkább amelletti kiállásukat fejezték ki, hogy a térségben szükség van a toleranciára és a párbeszédre, és ezeknek megvan a kultúrája az iszlámban.

Szudán a megállapodásokat aláíró államok közül az, amelyik talán a leginkább igényt tarthatna a kakukktojás szerepre, hiszen a 2019 áprilisáig hatalmon lévő Basír-rezsim nemzetközi megítélése meglehetősen negatív volt, az államfővel szembeni nemzetközi elfogatóparancsot is figyelembe véve. Szudán, ahogy a fentiekben jeleztük, részt vevő állama volt az arab–izraeli háborúknak, így esetében a normalizáció egyben valódi békeszerződést is jelent. Izrael számára stratégiaileg fontos Szudán az Etiópiába vezető szárazföldi és légiút szempontjából. Szudánban Basír eltávolítását követően, 2019-ben egy 39 hónapos átmeneti időszak és hatalommegosztás vette kezdetét a civil mozgalom és a fegyveres erők között. 2020 februárjában Ugandában került sor a szudáni katonai vezető, Burhán és Netanyahu találkozására, amelynek eredményeként Kartúm engedélyezte, hogy izraeli repülőgépek használják a szudáni légteret.

⁴³ Diwan, Kristin Smith (2019): The Manama Workshop and the Course of Normalization in the Gulf. *The Arab Gulf States Institute in Washington*, 2019. 07. 03. <https://agsiw.org/the-manama-workshop-and-the-course-of-normalization-in-the-gulf/> (2021. 07. 15.)

⁴⁴ Daadaoui, Mohamed (2020): Morocco's Unmissed Opportunity in the Western Sahara. *Arab Center Washington DC*, 2020. 12. 21. <https://arabcenterdc.org/resource/moroccos-unmissed-opportunity-in-the-western-sahara/> (2021. 07. 15.)

A szudáni katonai vezetést valószínűsíthetően két egymással összefüggő szempont is motiválhatta a normalizációs politikában. Miután az ország évtizedek óta elszigetelt, a 2011-es dél-szudáni függetlenség óta ráadásul jelentős olajbevételek nélkül, Kartúmnak eleme érdeke az ország nemzetközi megítélésének javítása, és ezzel kapcsolatosan a szankciók feloldása, valamint a nemzetközi fejlesztési együttműködésben való intenzív részvétele. A másik ok pedig ezzel kapcsolatban az amerikai-szudáni kapcsolatok alakulásában keresendő, ugyanis a Trump-adminisztráció bizonyos feltételek teljesülése esetén kilátásba helyezte, hogy Washington leveszi Szudánt a terrorizmust támogató országok listájáról, amelyre 2021 elején sor is került. Nem utolsósorban pedig az Izraellel fenntartott kapcsolatoknak a fegyveres erők a letéteményese, így a normalizációt saját sikerének tüntetheti fel a Szabadság és Változás Erőivel szemben mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény irányában.⁴⁵

További szempontként merülhet fel elsősorban izraeli oldalon, hogy az illegális migránsok kb. egyötöde szudáni származású a közel-keleti országban. Valójában a közel 6 000 fős szudáni közösség nem olyan jelentős tényező izraeli szemszögből, hogy ez befolyásolja a folyamatokat. A szudáni közösség elsősorban a repatriációtól tart, azonban ez inkább egy mellékes szempontja az együttműködésnek.⁴⁶

Regionális és nemzetközi fogadtatás, dilemmák

Ami a regionális fogadtatást illeti, a palesztin közösség egyértelműen vesztesnek érezte magát. Egyrészt a palesztin vezetés nyilvánvaló háttámadásként értékelte a megállapodások aláírását, és hangsúlyozta, hogy azok alapvetően sértik az 2002-es szaúdi kezdeményezés⁴⁷ néven ismert, a Palesztin Hatóság által hivatalosan is elfogadott béketervet,⁴⁸ amelynek célja szintén az arab világ államainak és Izrael kapcsolatainak normalizálása lett volna – feltéve, hogy a kétállamos megoldást sikerül valahogy életbe léptetni. Másrészt az Ábrahám-megállapodások aláírásakor nem számíthattak az Arab Liga támogatására sem, annak tagjai ugyanis nem voltak hajlandók az aláíró (arab) feleket elítélni sem 2020 őszén, sem azóta.⁴⁹

Szaúd-Arábia és Izrael informális kapcsolatai hasonlóképpen alakultak, mint a többi Öböl-állam esetében. A sajtóban is napvilágot látott, hogy 2016-ban a már nyugdíjazott Anvár Eski tábornok által vezetett szaúdi delegáció látogatott Izraelbe, a tárgyalásoktól azonban a szaúdi Külügyminisztérium akkor elhatárolódott.⁵⁰ 2020 szeptemberében Szaúd-Arábia bejelentette, hogy megnyitja légerét az izraeli polgári légitörlekedés előtt. Izraeli források szerint Mohamed bin

⁴⁵ Ramani, Samuel (2021): Spotlight on Sudan. Sudan's foreign policy priorities. *Konrad Adenauer Stiftung – Regional Program Political Dialogue South Mediterranean*, No. 2, 2021. jún. <https://www.kas.de/documents/282499/282548/Spotlight+on+Sudan+-+June+2021.pdf/ff50aef8-3de1-3c29-12a6-d838a1165937?version=1.1&t=1623752034766> (2021. 07. 15.)

⁴⁶ Elhag, Areig (2020): Sudan–Israel Relations: Ensuring Civilian Buy-In During a Democratic Transition. *Washington Institute for Near East Policy, Fikra Forum – Policy Analysis*, 2020. 08. 26. <https://www.washingtoninstitute.org/pdf/view/1020/en> (2021. 07. 15.)

⁴⁷ Az arab béketervet a 2002-es bejrúti Arab Liga csúcstalálkozón fogadták el, később pedig újabb csúcstalálkozók, legutoljára 2017-ben erősítették meg. Ennek keretében az arab államok és Izrael közötti kapcsolatok normalizálásának legfőbb feltételévé a palesztin területekről való izraeli kivonulás vált, legalábbis az arab államok részéről; Izrael kevés fantáziát látott a kezdeményezésben. Lásd Podeh, Eli (2014): Israel and the Arab Peace Initiative, 2002–2014: A Plausible Missed Opportunity. *The Middle East Journal*, 68. évf. 4. sz.

⁴⁸ Al-Monitor (2020), *i.m.*

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ What Saudi Arabia can offer Israel. *Al Monitor*, 2016. 07. 28. <https://www.al-monitor.com/originals/2016/07/saudi-arabia-egypt-visit-jerusalem-arab-peace-initiative.html> (2021. 07. 15.)

Szalmán trónörökös 2020 novemberében az újonnan létesített, futurisztikus szaúdi Neon városában fogadta Mike Pompeo mellett Benjamin Netanyahu miniszterelnököt, ezt azonban a szaúdi hatóságok következetesen cáfolják.

Szaúd-Arábia egyelőre nem részese az Ábrahám-megállapodásoknak, és speciális helyzete folytán nem is várható a közeljövőben a nyílt normalizáció. Rijád álláspontját hivatalosan a 2002-es Arab béketerv foglalja össze: vagyis a békefolyamat előrehaladása, a palesztin állam megteremtése az 1967-es határok között, majd Izrael Állam elismerése a diplomáciai lépések megfelelő sorrendje. Szaúd-Arábiában más a belpolitikai helyzet, mint az Emírségekben, ugyanis a palesztin kérdés továbbra is érzékeny témának tekinthető. Emellett Rijád a két szent hely, Mekka és Medina őrzőjeként az iszlám világ felé is felelősséggel tartozik, vagyis egy „különutas” normalizáció nem szolgálja a szaúdi érdekeket a tágabb térségben.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne a háttérben együttműködés, és bizonyos kérdésekben ne hangolnák össze a felek az érdekeket. Izrael számára kulcsfontosságúak a szaúdi kapcsolatok, hiszen például a Vörös-tenger bejáratánál, éppen az Egyiptom által odaajándékozott két szigettel kapcsolatban különféle tervek vannak. De említhetnénk a libanoni belpolitikai helyzetet, amelyre Rijád jelentős befolyással van. Az együttműködés háttérében jelen esetben is az iráni fenyegetés a legfontosabb szempont, ugyanakkor Szaúd-Arábia jelenleg párbeszédet folytat Iránnal biztonsági kérdésekben, amely a térségbeli deeszkalációs folyamat része. Összefoglalva, Szaúd-Arábia kitarat hivatalos álláspontja mellett, vagyis a közeljövőben nem valószínűsíthető áttörés az Izraellel fenntartott viszonyban, ugyanakkor ez a két állam közötti informális kapcsolatokat nem befolyásolja.

Irán – mint az ellenállás frontjának legfőbb állama – a palesztin ügy elárulását látja az Ábrahám-megállapodásokban, amellyel kapcsolatban a Legfőbb Vezető, Ali Hámenei igen kritikusan fogalmaz. Irán számára az Izrael-ellenesség a külpolitikai identitás, és egyben az ellenállás frontjának létrejötté szempontjából kulcsfontosságú elem, ugyanakkor a perzsa állam tisztában van az arab–izraeli normalizációnak a regionális erőviszonyokat érintő szerepével. Éppen emiatt is Iránnak érdekében áll a Biden-adminisztráció által kezdeményezett bécsi nukleáris tárgyalások mielőbbi sikere, valamint a Öböl Menti Együttműködési Tanács tagállamaival megkezdett és jelenleg is zajló enyhülés, párbeszéd. Ha Irán ismételten elismert, legitim szereplője lesz a közkeleti térségnek, és a szankciókat feloldják, akkor az enyhíteni képes az Ábrahám-megállapodásokból eredő veszélyeket.

Az Ábrahám-megállapodások eredményeként azonban megfogalmazódnak komolyabb iráni aggodalmak is, ahogy az egyik szerző fogalmaz „[...] az izraeli befolyás egyre közelebb kerülhet Irán határaihoz”.⁵¹ 2021 júliusában egy izraeli tankerhajót támadás ért az ománi partoknál, amelyet a titkosszolgálat értesülései szerint Irán követett el. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a Szuzei-csatorna, a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl térségében kialakulhat egy közvetlenebb izraeli–iráni eszkaláció. Mindehhez hozzájárul az izraeliek által gyakorolt, egyre jelentősebb nyomás az iráni nukleáris programmal kapcsolatban, különösen a kibertámadásokon keresztül.

Törökország, Iránhoz hasonlóan, meglehetősen kritikus az Ábrahám-megállapodásokkal. Ankara az elmúlt évtizedben a palesztin ügy lelkes szószólójaként kísérelt meg népszerűséget szerezni az arab világban, amellyel egyidejűleg az Izraelhez fűződő kapcsolatai megromlottak.

⁵¹ Akbari, Arash M. (2021): The Abraham Accord, Iran, and The Geopolitics of the Persian Gulf. *Russian International Affairs Council*, 2021. 09. 06. <https://russiancouncil.ru/en/blogs/arash-akbari/the-abraham-accord-iran-and-the-geopolitics-of-the-persian-gulf/> (2021. 12. 15.)

Törökország kifejezetten fenyegetésként érzékeli azt a folyamatot, amelynek keretében a kelet-mediterrán politikai és gazdasági folyamatokból a korábban említett *status quo*-párti államok marginalizálni próbálják. A török külpolitika részben ezért is aktivizálódott Líbia vonatkozásában 2019-ben, és támogatta a Tripoliban működő egységkormányt, a GNA-t (*Government of National Accord*), ellentétben a keleti országrészben működő Halifa Haftár tábornok erőivel szemben. Törökország számára fenyegetést jelentenek a Kelet-Mediterráneumban zajló gyakori hadgyakorlatok is. Törökország – felismerve a térség hatalmi viszonyainak átalakulását – párbeszédbe kezdett számos olyan állammal (pl. Egyiptom, Egyesült Arab Emírségek), amelyekkel az elmúlt évtizedben rossz volt a kapcsolata.⁵²

Összegzés, következtetések

A 2020-as év vitathatatlanul azok közé az évek közé fog tartozni, amikor diplomaták és kommentátorok egy új, de legalábbis megújuló Közel-Kelet születését vízionálták. Ez nem először fordult elő a térség történetében, és vélhetően nem is utoljára.

Az Ábrahám-megállapodások aláírására nem előzmények nélkül került sor, hiszen Izrael már évtizedekkel ezelőtt békeszerződést kötött Egyiptommal (1979), majd Jordániával (1994). Az oslói megállapodások (1993) is illettek az Izrael és az arab világ közötti megállapodások sorába, amennyiben a PFSZ-t a nemzetközi közösség a palesztin nép hivatalos képviselőjeként ismeri el 1974 óta. Ráadásul az Ábrahám-megállapodásokban érintett arab államokkal a bojkott és a hivatalosan nem létező kapcsolatok ellenére is voltak üzleti jellegű kapcsolatok (hírszerzési együttműködés, vízügyi együttműködés stb.).

A megállapodások szintén nem előzmények nélküliek, ami a multilaterális kereteket illeti; így zajlott Madrid és a Madrid utáni tárgyalások az 1990-es években, illetve az oly messzire nem jutó szaúdi kezdeményezés is, azonban ezekben a vallási tényező nem jelenik meg.

Az Ábrahám-megállapodások 2020 szeptemberi aláírása óta több mint egy év telt el, amely lehetőséget ad az értékelésre. Talán a leglátványosabb esemény az volt, amikor 2021 decemberében Naftáli Benet izraeli miniszterelnök hivatalos diplomáciai látogatáson vett részt Abú Dhabiban, ahol Mohamed bin Zájed Ál Náján trónörökösrel találkozott. A találkozót értékelve Benet úgy fogalmazott, hogy „*Szomszédok és rokonok vagyunk. Ábrahám próféta unokái vagyunk.*” – rámutatva a baráti hangulatra és a közel-keleti folyamatok hasonló szemléletmódjára.⁵³

Kétségtelen, hogy a négy aláíró arab ország közül a kapcsolatok leginkább az Egyesült Arab Emírségekkel mélyültek el, vele ugyanis több tucat gazdasági jellegű megállapodást kötött Izrael Állam, ezek felölelik – többek között – a kiberbiztonság, a turizmus, valamint a technológia területeit. Az Egyesült Államok, Izrael és az Egyesült Arab Emírségek létrehozta a mintegy hárommilliárd dollár értékű ún. Ábrahám Alapot, amelynek célja a gazdasági együttműködés elősegítése. Az előrejelzés szerint az izraeli-emírségek bilaterális kereskedelem bővülését az évtized végére

⁵² Lásd részletesen Güney, Nurşin Ateşoğlu – Korkmaz, Vişne (2021): A New Alliance Axis in the East Mediterranean Cold War: What the Abraham Accords Mean for Mediterranean Geopolitics and Turkey. *Insight Turkey*, 23. évf. 1. sz.

⁵³ Staff, Toi (2021): Bennett, on landmark UAE visit, meets crown prince to discuss booming ties, Iran. *Times of Israel*, 2021. 12. 13. <https://www.timesofisrael.com/bennett-on-landmark-uae-visit-meets-crown-prince-to-discuss-booming-ties-iran/> (2021. 12. 15.)

6,5 milliárd dollárra becsülik, és ennek jelentős munkahelyteremtő hatása is lesz.⁵⁴ A megállapodás aláírásának első évfordulóján közzétett dokumentum négy oldalon keresztül sorolja az olyan aláírt együttműködések, mint a vízummentesség a turisták számára, vagy a diákcseraprogram-kezdemenyezés. Mindezek nemcsak a gazdaságot és a technológiát, de a két ország társadalmát mélyebben is érintő lehetőségek.⁵⁵

Az Ábrahám-megállapodások legfőbb tesztjét azonban a 2021. májusi – Izrael és a Hamász között kibontakozó – fegyveres összecsapás jelentette, amelynek gyökerei a jeruzsálemi ingatlanvitákban keresendők. Jelen tanulmányban nincs lehetőségünk a több mint két hétig tartó konfliktust bemutatni, ugyanakkor érdemes rámutatni néhány szempontra. A válság kezdetén a figyelem elsősorban a Templomhegyre és általában Jeruzsálemre irányult. Ez kellemetlen helyzetbe hozta az aláíró államokat, különösen az Emírségeket, amely a korábbiakban bemutatott egyensúlypolitikára törekedett. Abú Dhabí mellett más államok is bírálták Izraelt, és a palesztinok jogai mellett szólaltak fel. A Hamásznak a válságba való belépése, annak kvázi fegyveres kiszélesítése azonban megadta a hallgatás lehetőségét az arab államoknak, amelyeknek ráadásul az izraeli légitámadások elején még érdekében állt az, hogy a radikális iszlamista szervezet infrastruktúráisan is meggyengüljön a katonai konfliktus eredményeként.⁵⁶ Azonban az egyre erőszakosabb események és a halálos áldozatok növekvő száma a gyors tűzszünet irányába terelte a *status quo*-párti államokat. Ez utóbbit azonban nem Abú Dhabí, hanem nagy meglepetésre az az Egyiptom hozta tető alá, amely látszólag az elmúlt években háttérbe szorult a regionális hatalmi viszonyok területén. Összességében a 2021. májusi gázai események bizonyították be, hogy az Ábrahám-megállapodások nem pusztán egy rövid távú célrendszer által vezérelt együttműködés, hanem a normalizáció alapjai mélyebben, a régió geopolitikai viszonyainak átrendeződésében gyökereznek.

Az Ábrahám-megállapodásokat taglaló elemzések rendre találgatnak, hogy mely országok fogják a közeljövőben a négy állam útját követni a normalizáció terén – óhatatlanul felmerül Omán, ahová mondhatni történelmi látogatást tett Netanyahu miniszterelnök 2018-ban. Ahogy láthattuk mind a négy állam vonatkozásában hosszabb előzménye van a normalizációnak, ha érettek a belső és a külső feltételek, akkor van esélye újabb közel-keleti országok csatlakozásának.

Felhasznált irodalom

Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and the State of Israel. U.S. Department of State, 2020. 09. 15. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/09/UAE_Israel-treaty-signed-FINAL-15-Sept-2020-508.pdf (2021. 07. 15.)

Ahmad, Zahid Shahab – Abbas, Khurram (2021): The Abraham Accords and Pakistan. *Middle East Policy*, 28. évf. 2. sz. 147–165. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mepo.12569> (2021. 12. 15.)

⁵⁴ Egel–Efron–Robinson, *i.m.*

⁵⁵ *The UAE and Israel: a Year of Progress.* UAE Embassy in Washington, 2021. <https://www.uae-embassy.org/sites/default/files/2021-11/Accords-UAE-ISR-Partnerships.pdf> (2021. 12. 15.)

⁵⁶ Guzansky, Yoel – Feierstein, Gerald M. (2021): The first test of the Abraham Accords. *Middle East Institute – Policy Analysis*, 2021. 06. 01. <https://www.mei.edu/publications/first-test-abraham-accords> (2021. 12. 15.)

- Akbari, Arash M. (2021): The Abraham Accord, Iran, and The Geopolitics of the Persian Gulf. *Russian International Affairs Council*, 2021. 09. 06. <https://russiancouncil.ru/en/blogs/arash-akbari/the-abraham-accord-iran-and-the-geopolitics-of-the-persian-gulf/> (2021. 12. 15.)
- Al Ketbi, Ebtessam (2020): Contemporary Shifts in UAE Foreign Policy: From the Liberation of Kuwait to the Abraham Accords. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14. évf. 3. sz. 391–398.
- Al-Khalili, Majid (2009): *Oman's Foreign Policy. Foundations and Practice*. Praeger Security International, Westport, Connecticut – London.
- Altunışık, Meliha Benli (2020): The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities. *Istituto Affari Internazionali – IAI Papers*, 20/17, 2020. júl. <https://www.iai.it/sites/default/files/iaip2017.pdf> (2021. 07. 15.)
- A new agenda for the Mediterranean: the Council approves conclusions on a renewed partnership with the Southern Neighbourhood. *European Commission*, 2021. 04. 29. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/new-agenda-mediterranean-council-approves-conclusions-renewed-partnership-southern_en (2021. 12. 15.)
- Arab League refuses to back Palestinians in rebuke of Israel-UAE deal. *Al-Monitor*, 2020. 09. 09. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/09/arab-league-palestinian-uae-israel-normalization-condemn.html> (2021. 07. 15.)
- Buttiglione, Benedetta (2020): The Underappreciated Abraham Accords. The Abraham Accords, the Palestinians and the EU. *La Voce Repubblicana, AJC Transatlantic Institute*, 2020. 12. 10. <https://transatlanticinstitute.org/analysis/underappreciated-abraham-accords> (2021. 12. 15.)
- Chtatou, Mohamed (2021): Understanding Moroccan “Normalization” with Israel. *Washington Institute for Near East Policy, Fikra Forum – Policy Analysis*, 2021. 01. 05. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/understanding-moroccan-normalization-israel> (2022. 01. 15.)
- Daadaoui, Mohamed (2020): Morocco's Unmissed Opportunity in the Western Sahara. *Arab Center Washington DC*, 2020. 12. 21. <https://arabcenterdc.org/resource/moroccos-unmissed-opportunity-in-the-western-sahara/> (2021. 07. 15.)
- Diwan, Kristin Smith (2019): The Manama Workshop and the Course of Normalization in the Gulf. *The Arab Gulf States Institute in Washington*, 2019. 07. 03. <https://agsiw.org/the-manama-workshop-and-the-course-of-normalization-in-the-gulf/> (2021. 07. 15.)
- Egel, Daniel – Efron, Shira– Robinson, Linda (2021): *Peace Dividend. Widening the Economic Growth and Development Benefits of the Abraham Accords*. Rand Corporation, 2021. márc. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA1149-1.html> (2021. 07. 15.)

- Elhag, Areig (2020): Sudan–Israel Relations: Ensuring Civilian Buy-In During a Democratic Transition. *Washington Institute for Near East Policy, Fikra Forum – Policy Analysis*, 2020. 08. 26. <https://www.washingtoninstitute.org/pdf/view/1020/en> (2021. 07. 15.)
- Ferziger, Jonathan H. (2020): The UAE’s Invisible Palestinian Hand. *Foreign Policy – Argument*, 2020. 10. 30. <https://foreignpolicy.com/2020/10/30/mohammed-dahlan-uae-palestinians-israel/> (2021. 07. 15.)
- Fulton, Jonathan – Yellinek, Roie (2021): UAE–Israel diplomatic normalization: a response to a turbulent Middle East region. *Comparative Strategy*, 40. évf. 5. sz. 499–515.
- Gause, F. Gregory, III (2010): *The International Relations of the Persian Gulf*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gause, F. Gregory, III (2014): Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War. *Brookings Doha Centre – Analysis Paper*, No. 11. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/English-PDF-1.pdf> (2021. 12. 15.)
- Gering, Tuvia (2020): China’s View of the Abraham Accords. *The Jerusalem Institute for Strategy and Security – Policy Paper*, 2020. 10. 20. <https://jiss.org.il/en/gering-chinas-view-of-the-abraham-accords/> (2021. 07. 15.)
- Guzansky, Yoel – Feierstein, Gerald M. (2021): The first test of the Abraham Accords. *Middle East Institute – Policy Analysis*, 2021. 06. 01. <https://www.mei.edu/publications/first-test-abraham-accords> (2021. 12. 15.)
- Guzansky, Yoel – Marshall, Zachary A. (2020): The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14. évf. 3. sz. 379–389.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu – Korkmaz, Vişne (2021): A New Alliance Axis in the East Mediterranean Cold War: What the Abraham Accords Mean for Mediterranean Geopolitics and Turkey. *Insight Turkey*, 23. évf. 1. sz. 61–76.
- Jeong, Hae Won (2021): The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting. *Middle East Policy*, 28. évf. 1. sz. 36–50. <https://online-library.wiley.com/doi/10.1111/mepo.12540> (2021. 07. 15.).
- Kausch, Kristina (2016): The Promise of Middle Eastern Swing States. *Carnegie Europe*, 2016. 05. 12. <https://carnegieeurope.eu/2016/05/12/promise-of-middle-eastern-swing-states-pub-63565> (2021. 12. 15.)
- Kaye, Dalia Dassa et al. (2021): *Reimagining U.S. Strategy in the Middle East. Sustainable Partnerships, Strategic Investments*. Rand Corporation, Santa Monica, Calif.

- Lons, Camille *et al.* (2019): China's Great Game in the Middle East. *European Council on Foreign Relations (ECFR) – Policy Brief*, 2019. 10. 21. https://ecfr.eu/publication/china_great_game_middle_east/ (2021. 07. 15.)
- Losman, David (1972): The Arab Boycott of Israel. *International Journal of Middle East Studies*, 3. évf. 2. sz. 99–122.
- Meital, Yoram (2000): The Khartoum Conference and Egyptian Policy after the 1967 War: A Reexamination. *Middle East Journal*, 54. évf. 1. sz. 64–82.
- Paragi Beáta – Szalai Máté (megjelenés alatt): Izrael és/vagy Palesztina? II. A kétállamos megoldás ellehetetlenülésének regionális és nemzetközi összefüggései. *Külügyi Szemle*.
- Peresz, Simon (1995): *Az új Közel-Kelet. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.*
- Podeh, Eli (2014): Israel and the Arab Peace Initiative, 2002–2014: A Plausible Missed Opportunity. *The Middle East Journal*, 68. évf. 4. sz. 584–603.
- Population – Statistical Abstract of Israel 2019 – No.70. Jews by country of origin and age, 2019.* Central Bureau of Statistics, Israel, 2019. 09. 19. <https://www.cbs.gov.il/en/publications/Pages/2019/Population-Statistical-Abstract-of-Israel-2019-No-70.aspx> (2021. 07. 15.)
- Pressman, Jeremy (2021): The False Promise of the Abraham Accords. *Foreign Affairs*, 2021. 09. 15. <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2021-09-15/false-promise-abraham-accords> (2021. 12. 15.)
- Quero, Jordi – Dessí, Andrea (2019): Unpredictability in US foreign policy and the regional order in the Middle East: reacting vis-à-vis a volatile external security-provider. *British Journal of Middle East Studies*, 48. évf. 2. sz. 311–330.
- Rabi, Uzi – Mueller, Chelsi (2017): The Gulf Arab States and Israel since 1967: from 'no negotiation' to tacit cooperation. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44. évf. 4. sz. 576–592.
- Ramani, Samuel (2021): Spotlight on Sudan. Sudan's foreign policy priorities. *Konrad Adenauer Stiftung – Regional Program Political Dialogue South Mediterranean*, No. 2, 2021. jún. <https://www.kas.de/documents/282499/282548/Spotlight+on+Sudan++June+2021.pdf/ff50aef8-3de1-3c29-12a6-d838a1165937?version=1.1&t=1623752034766> (2021. 07. 15.)
- Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért.* Corvina Kiadó, Budapest.
- Soler i Lecha, Eduard (2017): Liquid Alliances in the Middle East. *Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB) Notes internacionals*, No. 169. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east (2021. 12. 15.)

- Staff, Toi (2021): Bennett, on landmark UAE visit, meets crown prince to discuss booming ties, Iran. *Times of Israel*, 2021. 12. 13. <https://www.timesofisrael.com/bennett-on-landmark-uae-visit-meets-crown-prince-to-discuss-booming-ties-iran/> (2021. 12. 15.)
- Temperman, Jeroen (2015): *Religious Hatred and International Law. The Prohibition of Incitement to Violence or Discrimination*. Cambridge University Press, Cambridge.
- The Abraham Accords Declaration*. U.S. Department of State, é.n. <https://www.state.gov/the-abraham-accords/> (2021. 07. 15.)
- The UAE and Israel: a Year of Progress*. UAE Embassy in Washington, 2021. <https://www.uae-embassy.org/sites/default/files/2021-11/Accords-UAE-ISR-Partnerships.pdf> (2021. 12. 15.)
- Yadlin, Amos – Michael, Kobi (2017): The Palestinian “Internationalization Strategy”: End of the Road? *INSS Insight*, No. 907, 2017. 03. 21. <https://www.inss.org.il/publication/palestinian-internationalization-strategy-end-road/> (2021. 07. 15.)
- Yossef, Amr (2021): The Regional Impact of the Abraham Accords. *Modern War Institute at West Point – MWI Report Series*, No. 2. <https://mwi.usma.edu/wp-content/uploads/2021/02/regional-impact-abraham-accords.pdf> (2021. 12. 15.)
- What Saudi Arabia can offer Israel. *Al Monitor*, 2016. 07. 28. <https://www.al-monitor.com/originals/2016/07/saudi-arabia-egypt-visit-jerusalem-arab-peace-initiative.html> (2021. 07. 15.)
- Winter, Ofir – Guzansky, Yoel (2020): Islam in the Service of Peace: Religious Aspects of the Abraham Accord. *INSS Insight*, No. 1379, 2020. 09. 06. <https://www.inss.org.il/publication/israel-uae-deal-and-islam/> (2021. 07. 15.)